

ספר פנים יפות על התורה

והוא ביאור מים חיים, על דרך פרד"ס נובעים,
ממעייץ היוצא מקודש הקדשים
הרב הגאון האמיתי, פאר מקדושים
מרנא ורבנא רבי פנחס הלוי איש הורוויץ זצלה"ה
בן הרב הגאון מוהר"ר צבי הירש הלוי זצלה"ה

חלק שלישי מספר הפלאה

ועליו נוסף אומר הבא מן החדש
ביאור נפלא למען ירוץ הקורא בו
בו הורחבו הדברים בסגנון בהיר
ושמו יקרא

מאיר פנים

ה' תש"פ

א א ויקרא אל משה וגו'. פירש רש"י לשון חיבה, לשון שמלאכי השרת משתמשין בו וכו'.

כבר פירשנו ענינו בפסוק (שמות יט א) 'והיו נכונים ליום השלישי' א שכל מצוה צריכה הכנה, כמו שאמרו חז"ל (אבות פ"ג מ"ג) 'התקן עצמך ללמוד תורה', ועל ידי זה נעשה כלי מוכן לקבל אור התורה והמצות.

ומטעם זה אמרו חז"ל (צ"ה טו.) 'הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, שאמר הקדוש ברוך הוא למשה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי לך והודיעם'. והוא אור

✽ מאיר פנים ✽

עצמם לקבלת התורה], כי לכל מצוה או לימוד תורה יש להקדים הכנה, ועל ידי ההכנה נעשה האדם כלי לקבל את אור התורה והמצוות, וכמו שאומרת המשנה (אבות פ"ב מ"ב) 'התקן עצמך ללמוד תורה', שמזהירנו התנא בזה שיש להקדים ללימוד התורה התקנה והכנה, ורק על ידה אפשר לזכות לאור התורה.¹

וזהו ביאור דברי חז"ל בדרשת הפסוק (שמות לא ג) 'לדעת כי אני ה' מקדשכם: אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, משה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיע אותם (ביצה טז.), שה' מצוה למשה להודיע לישראל את מצות שבת בכדי שיכינו

קריאת ה' למושה קודם לכל דיבור אליו נועדה לשם חיבה, בכדי שיזכה מחמתה להיות מוכן כמים הפנים לפנים לפני קיום מצות ה'

א ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאוהל מועד לאמר. וברש"י, ויקרא אל משה. לכל דברות ולכל אמירות ולכל ציוויים קדמה קריאה, לשון חיבה², לשון שמלאכי השרת משתמשין בו שנאמר (ישעיה ו ג) 'ויקרא זה אל זה'. [ויש להבין מדוע אכן היה צורך להקדים לשון זו לכל אמירות וציוויים].

ויש לפרש את הדברים על פי מה שפירשנו את הפסוק (שמות יט א) 'והיו נכונים ליום השלישי' [שם נאמר ציווי ה' לישראל שיכינו

נכתבה שם, ומקור לשון זו היא בדברי המדרש (כ"ר נב ה). המשך דברי רש"י כי לשון זה הוא לשון שמלאכי השרת משתמשין בו, מובא גם בלשון המדרש על פסוק זה (ויק"ד א יג). ג. בפירוש רבינו יונה על משנה זו ביאר כי כוננת המשנה באמרה 'התקן עצמך ללמוד תורה' היא כי על האדם להקדים הכנה ללימוד התורה, והוסיף כי ההכנה ללימוד התורה היא במידות טובות ומיעוט התענוגים, וכמו שאמרו 'כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה' וכו'.

א. בגור אריה ביאר כי הטעם שקריאה חשובה כלשון חיבה הוא משום שהקורא לחבירו בשמו נחשב הוא כמכירו, שכן קורא לו בשמו המיוחד לו, מה שאין כן המדבר ללא קריאת השם מראה כי אינו מכירו, ועל כן הוא אינו מכנהו בשמו המיוחד. רבינו מפרש בהמשך הדברים את ענין ה'חיבה יתירה' באופן אחר. ב. מקור דברי רש"י הוא מדברי התורה כהנים (ויקרא דיבורא דנדבה פ"א) שם דרשו חז"ל את פסוק זה כי 'לכל דברות אמירות וציוויים קדמה קריאה', אך הוספת רש"י באמרו 'לשון חיבה' לא

של שבת הגנוז, ואי אפשר לקבל האור מבלתי הכנה, שעל ידי ההכנה נעשה כלי לקבל. וכן אמרו במשנה (אבות פ"ג מ"ד) 'חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה, חיבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה'. דהיינו שמתוך כך שמודיע להם בתחילה נעשה חיבה יתירה שיכולין לקבל את האור. ומזה למדו לכל מקבל מתנה. וזהו שאמרו (שם פ"ג מ"ז) 'התקן עצמך וכו' שאינה ירושה לך'. כי כמו שקבלו אבותינו את התורה על ידי הכנתם, כמו כן צריך כל אדם לעשות הכנה לקבל חלקו בתורה. וכן עשה משה עם ישראל, כדכתיב בפרשת בא (שמות יב כא) 'ויקרא משה לכל זקני ישראל וגו', וכן בפרשת יתרו (שם יט ז) 'ויקרא לזקני העם וגו'.

✽ מאיר פנים ✽

למקבלה, [שמכח ההודעה, מתווספת אהבה בלב מקבל המתנה, ובכך מתקיימת מטרת המתנה].

ועל כן אמרו חז"ל (שם פ"ב מ"ב) 'התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך', שהכוונה כי לדברי תורה יש לאדם להכין את עצמו, ולא יסתפק בכך שהתורה ירושה לו מאבותיו, שכן כשם שאבותינו קבלו את התורה רק לאחר הכנה, כן צריך האדם בכדי לקבל את חלקו בתורה להכין את עצמו, וללא הכנה לא יוכל לזכות לזה.

ולכן מצינו במשה שהיה נוהג תדיר לאחר שמעו את דברי ה' אליו להכין את ישראל לשמיעת הדברים, וכמו שמצאנו בפסוק (שמות יב כא) 'ויקרא משה לכל זקני ישראל', וכן (שם יט ז) 'ויקרא לזקני העם', כשכל קריאה היתה

עצמם לשמירתה, משום שעל מנת לזכות באור הגנוז של שבת [שזו כוונת הגמרא באמרה על השבת 'מתנה מבית גנוז'] על בני ישראל להכין את עצמם, ורק על ידי הכנה נעשה האדם כלי לקבלת אור השבת. [ויש להוסיף כי צורת ההכנה הנעשית מחמת ההודעה הינה ע"י תוספת אהבת ה', וזהו הכלי לקבלת האור].

ובזה יבוארו גם דברי חז"ל במשנה (אבות פ"ג מ"ד) חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה, חיבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה, וביאור הדברים הוא שהודעת ה' [מגלה חיבה יתירה של ה' לישראל], ה[נ]וצרת - כמים הפנים לפנים - אהבת ה' בלב ישראל. ומשום כך למדו חז"ל (ביצה שם) כי הנותן מתנה לחבירו צריך להודיע

ספק שהמכין עצמו לקדושה, אף ביומי חול מתקדש, אדם מקדש עצמו מלמטה מעט מתקדש מלמעלה הרבה (יומא לט.), רק יום שבת מוכן לזה ביותר, כשמכין את עצמו או מתקדש בכפליים. המכין את עצמו סבור שזה משלו, ולא ידע כי הקב"ה נותן לו הרבה במתנה, וזהו מתן שכרה לא עבידי לאגלויי, עכ"ל. בפרשת כי תשא (שמות לב כב) הוסיף רבינו כי על ידי הכנת האדם לקבלת שבת כראוי, עשיית המצוה מקובלת לרצון יותר, וכמו שכתוב בזהר 'באיתערוותא דלתתא איתערוותא דלעילא' [על ידי התעוררות האדם למטה מתעורר הרצון למעלה] (זהר ויחי רלה). ה. בפירוש המשניות להרמב"ם מבאר על משנה זו כי עצם הודעת ה' על חשיבות התורה נחשבת כחיבה יתירה, לפי שהמיטיב לחבירו ומודיעו גודל הטובה שעשה עמו מראה לו חיבה יותר מן המטיב עמו ואינו חשוב בעיניו להראות לו גודל טובתו.

ד. בהמשך הגמרא מבואר כי ציווי ה' לך והודיעם' היה על מתן שכר השבת, רבינו הרחיב על מסקנת הגמרא בדבריו בפרשת כי תשא בביאור הכתוב (שמות לא יג) 'כי אות היא ביני וביניכם לדעת כי אני ה' מקדשכם', וכתב שם כי כוונת חז"ל בדבריהם על שכר השבת היא לאור הגנוז המתגלה לאדם לפי ערך הכנתו, והדברים משלימים לביאור כאן. ולהשלמת ענין זה יש להביא כאן את לשון השל"ה (מס' שבת תו"א אות פד בהגה"ה) המבאר את מאמר הגמרא בביצה: ורומז על מתן שכר הנשמה יתירה שהיא בשבת. ויהיה פירושו כך, מתנה יש לי בבית גנוז, דהיינו הטוב הצפון לצדיקים לעתיד לבוא, ושבת שמה, כולו שבת, היינו עולם הנשמות, ואני מבקש דוגמא לזה ליתן לישראל ביום השבת, דהיינו הנשמה היתירה. לך והודיעם כדי שיכינו את עצמם לקדש שתבא הנשמה היתירה, כי אין ספק שלא תבא לבלתי המוכן. וגם אין

והיינו שאמרו חז"ל (מו"כ ויקרא פ"ב) לכל דיבור היה הקריאה, להכין עצמו לקבל אור הדיבור.

וזה שאמר הכתוב (שה"ש א ד) משכני אחרין נרוצה, הביאני המלך חדריו וגו' שבתחילה הודיע לי שרוצה ל'משכני', ועל ידי זה הכננו את עצמינו לומר 'נרוצה' ואחר כך הביאני המלך חדריו'.

ואולי מה שאמר הכתוב דבר אל בני ישראל, ואמרת אליהם נמי הפירוש כן, שבתחילה יאמר להם שידבר עמם כדי שיכינו את עצמם ויטו את אזנם לשמוע, ולכן נקט בלשון (ה) אמירה שהוא לשון חיבה:

✽ מאיר פנים ✽

'נרוצה' [בהכנה על ידי אהבת ה', וכמשמעות המילה 'נרוצה' בשמחה והתעוררות הלב] ללכת אחריו ולעבדו, ומכח הכנה זו זכינו ל'הביאני המלך חדריו', ונעשינו כלי לקבלת אור ה'.

ויתכן שאפשר לבאר בזה את המשך הכתוב (פסוק ב) דבר אל בני ישראל, ואמרת אליהם [שלכאורה לא מובן טעם כפל הלשון 'דבר', 'ואמרת' ח]. שכוונת הפסוק היא שה' מצוה את משה - 'דבר אל בני ישראל' [את הפרשה שתאמר להלן], אך בתחילה 'ואמרת אליהם', שיאמר להם כי עומד הוא לומר להם את דברי ה' בכדי שיכינו עצמם לקבל את דבריו, ומכח הכנה זו יזכו אכן לקבל את דברי ה' כראוי בקבלת אור המצוה, ולכן נקט הכתוב בלשון 'אמירה' שהיא לשון חיבה ט:

להודיעם שיכינו עצמם לשמיעת דבר ה' ולקבל את חלקם בתורה.

ומעתה עפ"י דברים אלו, יתבאר דברי חז"ל (תו"כ ויקרא דיבורא דנדבה פ"א) שהובאו ברש"י כי 'לכל דיבור קדמה קריאה' שמשום דברי ה' צריכים הכנה קודם לשמיעתו, ועל כן לכל דיבור שאמר ה' למשה קדמה קריאה בכדי שיכין את עצמו לשמיעת הדברים. [ועל כן אומר רש"י 'קריאה לשון חיבה' כשכוונתו היא להדגיש כי הקריאה מגלה את חיבת ה' למשה, והיא מביאתו לידי אהבת ה' שהיא ההכנה לקבלת אור התורה].

וזהו פירוש הכתוב (שה"ש א ד) משכני אחרין נרוצה, הביאני המלך חדריו', כי אחר הודעת ה' בקריאה כי רצונו להביאנו אליו ולקרבנו לעבודתו, הכנו עצמנו כראוי באמירת

הכנה, אבל כשהיה שלוח להם לישראל לא היתה נבואתו מבלי שיכין עצמו לכך, כי הם התישו כחו. ועיי"ש בדברי החת"ס שמבאר בזה את המשך דברי רש"י בד"ה מאוהל מועד לאמר. ז. ברש"י שם: משכני אחרין נרוצה, אני שמעתי משלוחיך רמו שאמרת למשכני, ואני אמרתי אחרין נרוצה להיות לך לאשה. הביאני המלך חדריו, וגם היום הזה עורנה לי גילה ושמחה אשר נדבקתי בך, ע"כ. ח. עיין באור החיים שעמד בדבריו בביאור כפל הלשון 'דבר', 'ואמרת'. ט. לשון הזוה"ק (ח"ג יז): 'דהא אמירה רעותא היא', וכלשון רבינו מובא באלשיך (בראשית טו א), ובעוד מפרשים.

ו. בחתם סופר עה"ת (ליקוטים, ויקרא א א) הביא את דברי רבינו כאן שהקריאה היתה בכדי שמשוה יוכל להכין עצמו לשמוע דברי ה', והקשה על זה בתוך דבריו: ולכאורה צ"ע הא מרע"ה לא הוצרך הכנה לכשידבר ה' אליו, וכפירוש"י בפסוק (במדבר יב ה) 'צאו שלשתכם אל אוהל מועד' סוף פרשת בהעלותך [וז"ל רש"י שם: נגלה עליהם פתאום, והם טמאים בדרך ארץ והיו צועקים מים מים להודיעם שיפה עשה משה שפירש מן האשה מאחר שנגלית עליו שכינה תדיר, ואין עת קבועה לדיבור, ע"כ. ומבואר ברש"י כי השכינה היתה מתגלית למשה ללא הכנה כלל]. ומתוך שם: וצריך לומר כשהיה מדבר עמו לצורך עצמו לא היה צריך

במדרש ילקוט ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינם יכולין לשמוע קולו אלא עומדין ונרתעין וכו', והצדיקים יכולין לשמוע קולו (ילקוט טו רמז מו).

יש לפרש בזה מה שאמר הכתוב (טהלים סו יג) מלכי צבאות ידדון ידדון, ונות בית תחלק שלל. דהיינו שהם נרתעין כנזכר לעיל, ונות בית - קאי על משה שהיה

✧ מאיר פנים ✧

כ'בעלים' על התורה י' מפני תפקידו לקבל את חלק התורה עבור כל כלל ישראל, 'תחלק שלל', נותן לכל אחד מישראל כפי חלקו השייך לו בתורה, [ומדגיש הפסוק כי אמנם מלאכי צבאות אינם עומדים בפני כח דיבור ה', אולם 'נות בית', משה רבינו, שומע את דבר ה' מחמת כחו, כח הצדיקים, ו'מחלק שלל' לכלל ישראל כפי שורש נשמת כל אחד] וכפי שכבר פירשנו בפרשת יתרו י' [כי כשם שבאור גשמי אדם אינו יכול לקבל אור גדול יותר מכח ראיית עיניו, ואדרבה, ריבוי האור גורם שלא יוכל לראות כלום, כן הוא להבדיל באור התורה שלולי השפעת האור וצמצומו שיהיה ראוי לכל אדם לפי ערכו וכליו, אי אפשר לקבלו כלל, ולכך משה רבינו בגודל ערך השתלשלות נשמתו מעל

ביאור הפסוק 'מלכי צבאות ידדון ידדון, ונות בית תחלק שלל'

נאמר במדרש: ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינם יכולין לשמוע קולו אלא עומדין ונרתעין וכו', והצדיקים יכולין לשמוע קולו.

בדברי מדרש זה אפשר לבאר את הפסוק (טהלים סו יג) מלכי צבאות ידדון ידדון, ונות בית תחלק שלל י'. שכוונת הכתוב היא כי המלאכים שאינם ראויים לשמוע דבר ה' [וכדברי המדרש], בכל עת שהם שומעים את דבר ה' הם נרתעים לאחוריהם [וכלשון הכתוב ידדון, ידדון], ואינם יכולים לסבול את גודל האור. ולעומתם, 'נות בית' - משה רבינו שנחשב

ההפרש בין דבר ה' למשה רבינו, לשמיעת דבר ה' על ידי המלאכים, ועל אופן נתינת התורה ע"י משה רבינו לישראל. יב. 'נות בית' מכוונה כך מחמת היותה בעלת הבית ש'הנוה' שלה, מלבי"ם שם. יג. להשלמת הדברים יש להביא את לשון רבינו בהקדמתו לספרו הפלאה (פתחא זעירא ה), שם מבוארים הדברים בהרחבה: אמנם יש לומר הענין של אזהרה זו [-אזהרת י'ד העד בעם, פן יהרסו אל ה' לראות, ונפל ממנו רב], שמשה רבינו ע"ה בחכמתו העליונה שהיה יודע רוחו של כל אחד היה מעמיד את כל איש ואיש לפי ערך כח שכלו והשגתו שיכול להתקרב להשי"ת יותר, ואם היו מתקרבים יותר לא היו יכולים לסבול יתרון האור כמו שנתבאר לעיל, והיה חשש פן יפרוץ בם ח"ו, ולא עוד אלא שלא היה באפשרי לכל קטן וקטן מישראל שיקבל מעצמו, אלא על ידי התקשרות ישראל זה בזה היה כל אחד מקבל משלפניו ומשפיע לאיש שלאחריו, והיה משה מקבל הראשון, ואחריו אהרן מקבלה לעצמו שהוא קיבל ע"י משה, ואח"כ הכהנים ע"י אהרן, ואח"כ שאר ישראל, יעקב חבל נחלתו' כחבל הקשור נימא בנימא כן היו משפיעים זה לזה.

י. זה לשון המדרש (ילקוט טו רמז תכו) ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינם יכולים לשמוע קולו אלא עומדין ונרתעין, והצדיקים יכולין לשמוע קולו שנאמר (יואל ב יא) 'וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו' - אלו המלאכים, שנאמר (בראשית לב ב) 'מחנה אלהים זה', וכן הוא אומר (דניאל ז י) 'אלף אלפין ישמשוניה', ומי קשה מהם - הצדיקים, שנאמר (יואל ב יא) 'כי עצום עושה דברו' וכו' זהו שאמר הכתוב ויקרא אל משה, ע"כ. דברי המדרש מובאים שם בתוך דברי שבח על משה רבינו שזכה לשמוע בקביעות דברים מפי ה'. יא. רש"י מבאר על הפסוק שם כי מלכי הגוים אשר מחזיקים בארץ ישראל ינדרו ויושלכו ממנה, ולעומתם כנסת ישראל אשר היא נות בית [בעלת הבית שהנוה שלה, מלבי"ם שם], תחלק את שללם ותנחל את נחלתה בארץ ישראל. ובגמרא בשבת (פג:) נדרש פסוק זה על קבלת התורה, ושם נאמר: ואמר רבי יהושע בן לוי כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא חזרו ישראל לאחוריהן י"ב מיל, והיו מלאכי השרת מדרין אותן שנאמר מלאכי צבאות ידדון ידדון, אל תיקרי ידדון אלא ידדון, ע"כ. להלן יבאר רבינו את פסוק זה על

מקבל כל התורה של כל ישראל והיה מחלק לכל אחד כפי כח הבנתו כמו שכתבנו בפרשת יתרו^א:

וידבר ה' אליו וגו'. פירש רש"י יכול מפני שהקול נמוך, תלמוד לומר את הקול וכו'. אם כן למה נאמר מאוהל מועד, מלמד שהיה הקול נפסק.

לבאורה הוא סותר למה שכתב התוספות בשם רב אלפס בפרק שלשה שאכלו (ברכות מה. ד"ה נקולו) מה שכתוב 'בקולו של משה', שהיה ראוי לדבר אליו בקול נמוך שלא ישמע רק משה, והיינו כיון שאמרו ישראל (שמות כ טו) 'אל ידבר עמנו אלהים' לא היה ראוי רק שישמע משה, אלא שלא היה יכול להגביה קולו יותר מהשם יתברך, עיין שם, אם כן כאן, שלא היה משמיע משה מיד לישראל כמתרגם, היה ראוי להיות בקול נמוך שישמע משה לבדו.

✽ מאיר פנים ✽

לכאורה דברי רש"י אלו נראים כסותרים לדברי תוספות (ברכות מה. ד"ה בקולו) שכתבו בשם רב אלפס^{טו} כי מן הדין היה שדבריו של הקב"ה יאמרו בלחש שכן בקשת כלל ישראל בשעת קבלת התורה היתה כי משה ידבר עמם ולא ה' י', אך כיון שלהלכה אסור למתרגם [משה המביא את דברי ה' לישראל] להגביה קולו יותר מהקורא, נאמרו דברי ה' בקול רם. ואילו מרש"י נראה כי אף כשמשה לא העביר את דברי ה' לישראל מיד - כמתרגם, מ"מ דברי ה' לא נאמרו בקול נמוך.

לנשמת ישראל, היה מקבל את התורה עבור כלל ישראל מה', ומשפיעה לכלל ישראל לפי כח קבלת כל נשמה ונשמה י^ד:

קול ה' מובדל מקולות אחרים

וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. ומפרש רש"י מאהל מועד, מלמד שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא חוץ לאהל. יכול מפני שהקול נמוך. תלמוד לומר (במדבר ז פט) 'את הקול' וכו'. אם כן למה נאמר מאוהל מועד. מלמד שהיה הקול נפסק^{טו}.

היה צריך להרים קולו שהרי לא היה מדבר אלא למשה לבד, ואפילו הכי היה מגביה קולו כדי שלא יהא קולו של משה המתרגם רם יותר מקולו של הקב"ה שהיה קורא, עכ"ל. ומבואר בתירוץ הרי"ף כי על אף שהיה צריך להיות סדר הדברים שדברי הקב"ה יאמרו בקול נמוך, מכל מקום כיון שמשה היה המתרגם, ודבריו בהכרח נאמרו בקול רם בכדי שיוכלו ישראל לשמוע, אמר אותם הקב"ה בקול רם, מפני ההלכה כי אסור למתרגם להגביה קולו יותר מהקורא. יז. הכתוב 'משה ידבר והאלהים יענו בקול' ממנו נלמד בגמרא הדין כי למתרגם אסור להגביה קולו יותר מהקורא נאמר על שעת מתן תורה, משום כך ביאר רבינו כי הסיבה לכך שדבריו של הקב"ה מעיקרא היו אמורים להיאמר בלחש, היא משום שבעת מתן תורה בקשו ישראל שלא ישמעו בעצמם את דבר ה', אלא משה יאמר להם את הדברים.

יד. עפ"י דברי רבינו (שם אותיות ה-ו). טו. כוונת רש"י בדבריו שם היא לבאר את תיבות הפסוק 'מאהל מועד' שלכאורה נראות כמיותרות, שכן מעת שהוקם המשכן לא דיבר עמו ה' אלא מאוהל מועד. משום כך מבאר רש"י שחז"ל דרשו זאת כי הקול לא היה יוצא מפתח אוהל מועד. עפ"י מלאכת הקודש. טז. שם הובא בגמרא מקור להלכה כי המתרגם אסור שיגביה קולו יותר מן הקורא: שנאמר 'משה ידבר והאלהים יענו בקול', שאין תלמוד לומר 'בקול', ומה תלמוד לומר 'בקול', בקולו של משה. ועל דברי הגמרא הקשה שם תוס' שלכאורה לא מובן כיצד הגמרא לומדת מהפסוק דין זה, שכן בפסוק לא מובא אלא שמשה היה מתרגם, אולם לא מובא כלל שלא היה מגביה קולו יותר מהקורא [-הקב"ה]. ותירץ שם: ופירש רב אלפס בקולו של משה, מסתמא משה בכל כחו היה עונה כדי להשמיע קולו לכל העם, אבל הקב"ה לא